

Katedra nélkül

FODOR ANDRÁS ÉS NÉMETH LÁSZLÓ VEKERDI-PORTRÉJÁRÓL

I.

Sokan ismerik, és akik igazán ismerik, rendszerint nagyon szeretik is Vekerdi Lászlót, aki, ha tehetné, a róla szóló írást minden bizonnyal megtiltaná. De Németh László és Fodor András róla szóló írásait aligha tilthatja le.

Orvosi diplomát szerzett, Debrecenben Sántha Kálmán mellett volt tudományos kutató, majd pedig kórboncnok a budai onkológiai intézetben. Néhány könyve – a remélnél jóval kevesebb –, néhány fontos fordítása, több száz cikke és tanulmánya jelent meg. Előadásait ritkán a rádióban is hallhatjuk, s őt magát még ritkábban láthatjuk a televízióban.

Az egyik könyvében Newtont és korát értelmezi nagyszerűen, laikusoknak is érthetően, a másokban a középkor pompás korrajzát adja. Vázlatos témákról, zenéről, irodalomról, biológiáról, matematikáról, fizikáról... szóló két könyve látott napvilágot az *Elvek és utak* sorozatban. Németh Lászlóval együtt tervezték az egyetemes tudománytörténet megírását.

Rövid ideig az ELTE-n is tanított. Több tanítványa állítja negyedszázad múltával is, hogy a legszínvonalasabb és legtartalmasabb szemesztert nála hallgatták. Ravasz módon távolították el az egyetemről: a tanszékére nem vettek fel hallgatót; tudván, hogy etikus lénye ezt az állapotot nem tűrheti, dologtalanságáért fizetést fel nem vesz, és önként távozik.

Az ördögi számítás bevált. Az Akadémia Könyvtárban lett könyvtáros. Az idegen nyelvű könyvek beszerzését bízták rá, mivel minden fontos nyelven olvas, és a tudományok sokaságához ért. Zokszó nélkül vette tudomásul a neki kiszabott kényszerpályát, építgette „gályapadból” *ahogy lehet* módon a maga laboratóriumát.

Az *Arcok és vallomások* sorozatban megjelent Németh László-könyvét kritikai ösztűz fogadta. Ma már kétségtelen, hogy a Németh-kutatás sarkkövét rakta le, amelyre bizton épülhet – nemzedékek összefogásával – az értékkereső és -felmutató irodalomtörténeti kutatás.

II.

Fodor András a keserű méltánytalanságok ellen tiltakozva – nevezetes portréversei között külön helyet érdemlő versekben – emelt szót Vekerdi László mellett, aki Németh Lászlót is a maga igazságszeretete alapján értelmezte:

*Voltál hűséges tanítvány,
ki nem torpant kakasszóra,
tudta pedig, ha út az óra,
a Mester védelmet nem ad.*

(Apostol)

A vád, rágalom, támadás ellen a költő védelmet nem adhat, de tollal tiszta papíron „becsületét versbe írja”, hogy „őrizze élő arcát”: „halántéкод fájó szögéből / a sok küllőzve nyíló ráncot, / szemed, ahonnan igazságod / fanyarkás, tiszta napja süt”. A képkinccs, a látásmód tudatosan hasonló a Németh Lászlónak ajánlott *Szem hatalma* című verséhez: „Nem öregszik a szem, / Sarkai gyémánt tűin megtozul, / a ráncok küllős árkein kicsordul / a sóvár fény, az örök eleven: / a mohóság, a mindent befogadni, / mindent megérteni.”

Amikor pedig azt tanácsolják a költőnek, hogy hagyja az emberi dolgok, a nehéz ügyek hánytorgatását, inkább írjon verset a fűszárlól – megszületik a legnagyobb portréversek egyike, a Vekerdi Lászlónak ajánlott *Vers a fűszárlól*.

A Fodor látta fűszál „meredek daccal égbe szökkent eleven földi szálla”, amely mind az öt elem tudását hordozza, „gyökérszakító ordas zivatarban remeg, de nem törrik össze”, veszélyben is a remény szavát lobogja... Ez a „legkülönb fűszál”, melynek lényét csodálat, fájdalom szava ki nem fejezheti. Sütő András példázatát juttatja eszünkbe az *Anyám könnyű álmot ígér* naplóvallomásból: Gergelytől, más néven szélekelytől az Úr holta után számon kéri cselekedeteit. Ezeknek végső indoka a megmaradás volt. Végül az Úr e szavakkal dicséri meg: „Akkor jól tetted, fiam. A fű lehajlik a szélben, és megmarad, fiam.”

Fodor Vekerdi-fűszálának szikár vonásai olyan embert idéznek elénk, „akit éhség éltet”, aki „a lét törvényeit / tornyozza roskadásig”. Költői kérdés: „Te, ki mindenkié lehetnél, / Mért vagy oly árva-magad?” „Mért nincs aki segít?”

Iszonyú a megválthatatlanság. Borzasztó az a léthelyzet, amelyben „megfullad minden érv, / nem kondul vissza hang.” Marad a béklyózó titok: „Mért nem törhetsz ki sorsod gyűrűjéből?” Csak a látnok remél egykor jóvátévő vigaszt, de az mit ér, ha „Érdem és elismerés, képesség és szerep kiáltó ellentéte” (Csűrös Miklós) fel nem oldható, mert „Elhullámlik az élet”.

Az etikum vezérelte helytállás miatt a vers hőse nem megy világgá: – „Nekem csak itt van jogom”. Elgyötört szemében a fűre rímelő „mindenható derű” ragyog. A verszárás vizuálisan is érzékelteti a tartalmi lényegét; a hétsoros „mellékdal” topográfiai kiemeléssel a keresztmotívumot, a jóvátéhetetlen mellőzöttséget, a megváltás lehetetlenségét példázza. Elveti a transzcendencia vigaszát, mert e földi létben csak ember válthat meg embert:

*Ha látjátok az utcán
forduljatok meg utána,
Keresztként föl a nyakáig nőttek
makacs vállcsontjai.*

*Nézzétek félve:
Krisztus jár közöttünk,
s mi nem tudtuk megváltani.*

A *Vers a fűszálról* attól olyan szép, hogy az azonosulás mélységfokozata szerint rejtett költői önarckép is a megváltó Krisztusokról, akiket a földön nem lehet megváltani, akiknek „Homloka égőve alatt” élünk, akiknek „homloka bástyája alól / nyitott ablak világít”.

A költő poézist teremt, értékeket létrehívó cselekvést végez, megalkotja a nagy verses portrék között *Az ezredik este* méltó párját. Benne létrejött a ritka csoda: „Kínvallató gyönyörrel / ragyog a tetten ért / világtéremtés bűvölete.”

Fodor András töretlenül vallja „a szellem és szív összetartozását”, hiszi, hogy a „szavunkban válik tették az ige, / hazatalál a hontalan öröm”, és a „gondok kegyelmén megigazulva” „otthont épít a reménynek”.

A „végtelent virrasztó” költő válasza a camus-i kérdésre, hogy evilági, profán értelemben hogyan lehetünk „szentek” kegyelem nélkül: „A világ igazáért magunkat kell megváltani.”

III.

Németh László levelezése Vekerdi Lászlóval – az *Új Forrás*ban jelent meg, egy leveleskönyvben kiadásra készen áll – csodálatos szellemi-lelki találkozások emlékét őrzi 1954. október 3-tól 1970. december 12-ig. A sorjázó levelekben mind gyakoribbá válik Németh László részéről a szíves invitáció: a „senkivel sem vagyok szívesebben”, a „*bármikor* beállíthatasz” biztató-borító formula. A sajkódi műhelymagányban hallott Vekerdi-rádióelőadást a hellenizmusról így értékeli: „Nagyon jó előadás volt, ügyes ugratókkal, amelyeken még ügyesebben siklottál át; bár kidolgozott, mégsem hatott megtervezettnek... görög hajlékonyság és egyiptomi rend hibridizációja”. Ragyogóan megtanulta Vekerdi László „a tálalás művészetét”. Eddig is elismerték az írók, hogy jól ír, de most arra is kezdenek rájönni, hogy „egy kivételes agyvelő van jelen”.

Az 1959. november 19-én kelt Vekerdi-lelél a Bolyaiak jelentőségéről, sorsáról szól. Kiindulópontja: „a két legnagyobb magyar tudósról *magyar* eddig elfogadható tanulmányt nem írt”. Lényeglátóan összegezi felfogását: „Bolyai ismerte fel először világosan, hogy egymástól független, önmagukban zárt rendszerek állhatnak fenn egymás mellett anélkül, hogy bármelyikük is helytelen lenne. Ezeket *önmagukban* összemérni nem lehet. Ha azonban egy átfogóbb, az alaprendszerektől függetlenül, abszolút érvényes tételekből álló rendszert sikerül találni, ez a geometriai problémák egészen más, sokkal mélyebb szinten történő tárgyalását teszi lehetővé. Ez a Bolyai-geometria csodájának a lényege: az abszolút geometria felismerése. Itt már készen áll a század végén kialakított invariáns elmélet minden lényeges vonása, az általános realitívitélmélet pedig nem egyéb köztudomásúan, mint az invariáns elmélet egy alkalmazása.”

A Bolyaiak, apa és fiú kapcsolatát így értelmezi Vekerdi László, eltérve Németh László kezdeti felfogásától, amely az „Apai dicsőségre” koncentrált: „A tragédiát én nem a magánál nagyobb matematikust nevelt apa és a kegyetlen kritikussá vált fiú közt érzem [...] A tragédia a két ember és a világ között van.” „A szörnyű és szörnyeteggé tevő magyar magányt” tartja tragikus tényezőnek. Interpretációját feladat kijelöléssel köti egybe: „Matematikai, generációs, kor- és magyar kérdések kereszteződnek a két Bolyai találkozásában, még akkor se egymással van bajuk, ha egymást marják, mint

a kutyákat a tavaszi levegő, hajtja őket egymásnak a világ. Annak a bogozását, hogy az akkori Erdély és a mostani Magyarország, a drámabeli Farkas és Németh László között volt-e és miféle hasonlóság, már az irodalomtörténészekre hagyom, a tapasztalat szerint szeretik az ilyen csemegéket – (hisz ebből élnek)".

Már 1954. május 21-én kelt levelében írja Németh László: „Leveled többször is elolvastam: gyönyörködtem benne, hogy adogatod kezemre gazdagabb tapasztalatodból meggyőzetlenül is az érveket, amelyek teóriámat segíthetik.”

Hasonlóképpen válaszol 1959. november 21-én, a Bolyaiakról értekező újabb Vekerdi-levelére: „Nagyon örülök, hogy tervem ilyen hosszú levelet ugratott ki Belőled; egész kis Bolyai-esszé...”, amely azt bizonyítja, hogy a levélforma szerény műfajában is „fel lehetne építeni egész világokat”, ha képes érzékelteni a tájékozottság, a gondolatok gazdagságát.

Az 1968. október 19-én postázott levélben jut az értékelés csúcspontjára: „Tegnap este háromszor olvastam el a tanulmányodat – egyre nagyobb örömmel, tetszéssel. – Az öröm nem a magam ügyének szólt (azt az életműkiadás végleg bezárta a maga szerkérvarába), hanem agyam Vekerdi László-rovatának, amely ezzel az írásoddal egy nagy igazoló dokumentumot kapott.” Kevesen éltek és élnek úgy az értelmiségi hivatást, mint Vekerdi László, akinek számára a kultúra valóban „nem tudás, nem művészi produkció, hanem életet szabályozó elv.”

A *Híd*-beli interjúban állapítja meg Németh László: „a tanulmányíróink közül a félelmetes tájékozottságú Vekerdi Lászlót becsülöm a legtöbbre.” Tudja, mit válthat ez ki „a beavatott literátorainkból”, de igazságérzete dacaként vállalja ennek veszélyét is: „Én általában nem örültem – miattad –, ha rólam írtál; hozzám kötötted sorsod és nevedet. De ezt az írást olyan remeklésnek tartom – vizsgadarabnak szinte, hogy a rád háruló veszélyt is vállalom, ezért, amit felőled bizonyít.”

Szigorú szeretet jele Németh László nagybecsülése, amelyből az érvekkel alátámasztott figyelmeztetés, a szellemi atya intelme sem hiányzik: „Én legföllebb kettőt kötnék, ha szabad, a lelkedre. 1. Hogy taníts, értess, s ne kápráztass. 2. Hogy a magyarokat, mert ostobák s komiszak (ezt nem az eddigiek alapján, az ezutániakra mondom), mégse illik cserbenhagyni vagy épp elárulni. Rákóczi Ferenc is tudta, hogy Bécsben különb, műveltebb emberek, hozzá közelebb állók élnek, mint akiket ő pártfogásba vesz. Ezért tartom én őt, a tisztább csillagról jöttet – s az elhagyottak s elvetemedettek dolgát fölkarolót: a legvonzóbb magyarnak.”

1970 végén jelent meg Vekerdi László *Németh László*-könyve. December 12-én kelt levelében hívja Németh László Vekerdi Lászlót – Fodor Andrásékkal együtt – látogatóba, hogy „megköszönjem a szép könyvet, amelyet érdemes volt még megélnem, hogy annyira ép ésszel olvashattam, hogy finomságait is megérthessem.”

IV.

Emlékszem, amikor 60 éves volt, elvonult. Somlószóllásra, kis szőlőjét művelni, hogy elejét vegye a köszöntéseknek, baráti gratulációknak. *Benedek István VEKERDI* című köszöntője azonban mégis utolérte. Megvolt rá a magyarázata: ez Benedek István jóságát és nagyszerűségét dicséri, ő pedig méltatlan rá... Minden további kérdés elkerülendő, invitált bennünket Iszkázra, a Nagy László-emlékmúzeumba...

Évek múltak, a világ is változott körülöttünk, de Benedek István kérdései ma is nyugtalanítóan elevenek: „Ilyen gazdagok vagyunk: az ország legműveltebb embere

egy hivatal mélyén duzzog, ahelyett, hogy a Művelődéstörténeti Tanszék vezető professzora volna." Vekerdi „deviáns” magatartása itt is kiderült, hiszen mindebből csak az nem volt igaz, hogy „duzzog”.

Köszöntője a művelt Magyarország érdekében „egy könyvkiadó vállalat vagy a televízió művelődési főosztályának élén” szerette volna őt látni: „Művelje országunkat, ne a kertjét. Nem Vekerdi érdekében mondom, hanem a jövődő magyarok műveltsége érdekében.” Indoklását Czeizel Endrétől vette: „Ne legyen hátrány a kivételes szellemi képesség!”

Emlékszem, az *Új Forrás* nivódíjra javasolt szerzői közül egyszer azért maradt ki, mert ő is ott volt a „monori erdőn”. Aztán meg azért nem jutott neki hely másféle díjazottak között, mert Lakitelken is ott volt.

Tavaly, Németh László születésének 90. évfordulóján egy beszélgetést szervezett a televízió. Elsőként keresték fel Vekerdi Lászlót, aki tüstént megnevezett három másik Németh-kutatót... A stúdióban is vitathatatlan tisztelet nyilvánult meg iránta. Éppen ezért volt érthetetlen, hogy mire a beszélgetés adására került sor, éppen Vekerdi László textusából maradt a legkevesebb. Méltatlankodásunkra legyintett: „Nem kell vele foglalkozni!”

Ma már Vekerdi László díjakat is kap, de szellemi életünkben most sincs az őt megillető helyen. Vajon – nemzeti és egyetemes műveltségünk érdekében – illő és méltó katedrát mikor kap *Vekerdi Tanár Úr*? Mert ma is jogos Benedek István kérdése: „ki tanítja a tanítókat?” és „ki nem tanítja a tanítókat?” Avagy időtlenül érvényes a Németh László-i *értelmiségi hivatás* definíciója: „Értelmiségi embernek lenni mindig ez volt és ez lesz: segítetlenül segíteni, és megértetlenül megérteni. S ez nem is olyan borzasztó; egyszerűen: szellemi.”

